

Σούρλας: Δίκαιο και δικανική κρίση (II)

Παύλος Σούρλας: *Δίκαιο και δικανική κρίση: Μια φιλοσοφική αναθεώρηση της Μεθοδολογίας του Δικαίου*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017, 911 σ., 60 €.

Κρίνει ο Φίλιππος Βασιλόγιαννης (ΕΚΠΑ)

pvassil@law.uoa.gr

Η δημοσίευση της προ πολλού αναμενόμενης πραγματείας του Καθηγητή Παύλου Σούρλα αποτελεί εκδοτικό γεγονός. Η πραγματεία είναι μοναδική στο είδος της στη διεθνή βιβλιογραφία κατ' αρχάς λόγω του αντικειμένου της. Κανείς προηγουμένως δεν είχε κατά τρόπο άμεσο συνδυάσει, και μάλιστα σε τέτοια έκταση και βάθος, το εγχείρημα της επικαιροποίησης της μεθοδολογίας του δικαίου με τη σχετικά πρόσφατη πρόοδο, όχι απλώς στην ηθική και πολιτική φιλοσοφία (μετά την έκδοση της μνημειώδους *Θεωρίας της δικαιοσύνης* του Τζων Ρωλς [John Rawls]), αλλά και στη *μεταηθική*: ιδίως ως προς την αντικειμενικότητα, την αυτοτέλεια και τον γνωστικό χαρακτήρα των ηθικών κρίσεων. Η πραγματεία είναι όμως μοναδική και λόγω των, εγγενώς προς το ίδιο το εγχείρημα, *ριζικά αναθεωρητικών* θέσεων του συγγραφέα ως προς το επιστημολογικό *status* της μεθοδολογίας του δικαίου. Ανεξαρτήτως του αν η θεωρία του Παύλου Σούρλα θα επιτύχει εν τέλει να ανατρέψει τις κρατούσες μεθοδολογικές αντιλήψεις –κατά τη γνώμη του γράφοντος, στο *θεωρητικό* επίπεδο που μόνον αυτό μας ενδιαφέρει εδώ, ήδη το επιτυγχάνει– κανείς δεν έχει πλέον τη δυνατότητα να ασχοληθεί *φιλοσοφικά* με τα ζητήματα της μεθοδολογίας του δικαίου χωρίς να συμπλεύσει ή να αντιπαρατεθεί προς τις εν λόγω αναθεωρητικές θέσεις του.¹ Συνοπτικά μιλώντας, η μεθοδολογία του δικαίου έχει ως γνωστικό αντικείμενό της την ορθή διαδικασία θεμελίωσης των νομικών κρίσεων, ιδεοτυπικά των *δικανικών* που καλείται να εκφέρει ένας δικαστής κατά την άσκηση του δικαιοδοτικού του έργου, ερμηνεύοντας και εφαρμόζοντας το ισχύον δίκαιο. Ο Παύλος Σούρλας δεν υποστηρίζει απλώς ότι ο ζητούμενος τρόπος θεμελίωσης δεν είναι ποτέ λογικός ή εμπειρικός, αλλά πάντοτε και παντού *επιχειρηματολογικός*, ότι, δηλαδή, στο επίκεντρο του δικαίου και της επιστήμης του βρίσκεται το καλύτερο επιχείρημα, όπως εξ άλλου το αργότερο από την αρχαία Ρώμη, αλλά επιπροσθέτως ότι η επιχειρηματολογική θεμελίωση των νομικών κρίσεων συνυφαίνεται με την ίδια την *κανονιστικότητα* του δι-

¹ Η παρατήρηση δεν αφορά μόνο στην εκ των πραγμάτων μικρή ελληνική κοινότητα της φιλοσοφίας του δικαίου. Ήδη ο Παύλος Σούρλας έχει εκθέσει ενώπιον της αντίστοιχης γερμανικής κοινότητας καίριες πτυχές του αναθεωρητικού έργου του στη μονογραφία *Rechtsprinzipien als Handlungsgründe: Studien zur Normativität des Rechts* (Baden-Baden: Nomos 2011).

καίου, η οποία όμως τώρα, λόγω ακριβώς της προκείμενης φιλοσοφικής προόδου, διακρίνεται, όχι απλώς και μόνον αυστηρά ως το πεδίο που ορίζουν δικαϊκοί λόγοι προς το πράττειν (*reasons for action*), εφεξής απλώς λόγοι, αλλά και επειδή οι τελευταίοι, όπως θα εκτεθεί στη συνέχεια, έχουν, ως προς το κανονιστικό περιεχόμενό τους, βαρύνουσα *δεοντοκρατική* (ή μη συνεπειοκρατική) σημασία.

Από αυτήν την οπτική γωνία, το δίκαιον ἔμψυχον, κατά την ωραία έκφραση του Αριστοτέλους (*Ηθικά Νικομάχεια* 1132a22), δεν δύναται να είναι παρά ο *έγκριτος* νομικός. Γι' αυτό στο επίκεντρο της μεθοδολογικής έρευνας δεν βρίσκεται ο τρόπος που σκέφτεται ο οποιοσδήποτε διορισμένος δικηγόρος, δικαστής ή καθηγητής νομικής σχολής (αντικείμενο μιας κοινωνιολογίας των θεσμών, καθ' εαυτήν ασφαλώς χρήσιμης), αλλά ο *έγκριτος* νομικός (αντικείμενο της μεθοδολογίας του δικαίου) που καλείται να επιλύσει, βάσει του *ισχύοντος* δικαίου, πρακτικά προβλήματα, τα οποία δημιουργούνται από τη συμβίωσή μας ως προσώπων υπό θεσμικές συνθήκες ελευθερίας και ισότητας· πράγμα που σημαίνει ότι η μεθοδολογία του δικαίου, ως πανεπιστημιακή διδασκαλία, έχει χαρακτήρα συγχρόνως περιγραφικό και κανονιστικό, ή, κατά την ορολογία του Παύλου Σούρλα, χαρακτήρα *αναστοχαστικό*, που διακρίνεται πρωτίστως από την υιοθέτηση μιας κριτικής στάσης έναντι της κρατούσας νομικής πρακτικής. Τούτο ήδη προϋποθέτει ότι η εγκυρότητα των δικανικών κρίσεων δεν συναρτάται προς την πράγματι απaráμιλλη θεσμική θέση του δικαστή (καθότι αυτός έχει τον τελευταίο λόγο), αλλά προς την *ουσιαστική ορθότητά* τους, η οποία συνυφαίνεται με την προσήκουσα διανοητική διαδικασία που διέπει, κατ' αντιδιαστολήν προς τη δικονομική, τη δικαιοδοτική πράξη. Η ορθότητα των δικανικών κρίσεων δεν εξαρτάται παρά από το *καλύτερο επιχείρημα* και αυτό με τη σειρά του από τους λόγους που πράγματι συνηγορούν, κατά το κανονιστικό περιεχόμενό τους, προς την αποδοχή του συγκεκριμένου διατακτικού της δικαστικής αποφάσεως. Οι λόγοι αυτοί πρέπει να είναι πάντοτε ουσιαστικοί και ποτέ δήθεν μεθοδολογικοί· π.χ., ότι το γράμμα του νόμου είναι σαφές και, συνεπώς, κατά το γνωστό απόφθεγμα, η ερμηνεία παύει –ορθότερα, αδυνατεί καν να ξεκινήσει, καθότι ουδείς μεν διαφωνεί ευπρεπώς για τα πρόδηλα, αναλαμβάνοντας, ωστόσο, και ο ίδιος, συγχρόνως, τον επιχειρηματολογικά πανταχού παρόντα κίνδυνο της λήψεως του ζητουμένου. Ο λεγόμενος δικανικός συλλογισμός, συνεπώς, καθώς και η ίδια η απαγωγική θεμελίωση (μέσω σημασιολογικών ορισμών συν, βέβαια, την τήρηση των κανόνων της τυπικής λογικής), δεν έχουν δικαιολογητική αξία: με έναν λογικά έγκυρο συλλογισμό δύναται κανείς να υποστηρίξει τα πιο εξωφρενικά πράγματα. Η ορθότητα του συλλογισμού εξαρτάται από την ορθότητα των *προκειμένων* του, τη λεγόμενη εξωτερική θεμελίωση (κατ' αντιδιαστολήν προς την απλώς τυπική, ή λογική, εσωτερική), η οποία δεν βασίζεται παρά στους πράγματι συρρέοντες αντικειμενικούς λόγους. Εμπνεόμενος από τις πρωτοποριακές εργασίες του Γκίλμπερτ Χάρμαν (Gilbert Harman), ο Παύλος Σούρλας θα υποστηρίξει την επιχειρηματολογική κρισιμότητα της ουσιαστικής *συναγωγής* (*inference*) έναντι της τυπικής ή λογικής *συνεπαγωγής* (*implication*), η οποία έχει, κατά τον ίδιο, πάντοτε δευτερεύουσα ή *ex post* αξία. Εδώ θα είχε ίσως φιλοσοφικό ενδιαφέρον να επικαλεστεί κανείς και τη συνηγορία συναφών εργασιών του Ρόμπερτ Μπράντομ (Robert Brandom).

Ήδη αυτός ο τρόπος προσανατολισμού της μεθοδολογικής έρευνας προϋποθέτει τη φιλοσοφική πραγμάτευση των λόγων: αν πράγματι το επίκεντρο της νομικής θεωρίας και πράξης είναι επιχειρηματολογικό, η έννοια των αντικειμενικών λόγων δεν δύναται παρά να είναι θεμελιώδης. Διαφορετικά, η (αντ)επιχειρηματολογία, ως αμφισβήτηση και διαφωνία, καθίσταται, αν όχι αδύνατη, πάντως τετριμμένη ή ταυτολογική. Και, εν προκειμένω, ο θεμελιώδης χαρακτήρας των λόγων δεν εναρμονίζεται παρά με θέσεις γνωσιοκρατικές, αντίθετες προς τη φυσιοκρατία (*naturalism*) ή την εκφρασιοκρατία (*expressivism*), όπως αυτές που πρόσφατα υποστήριξαν, κατά τρόπο καθοριστικό για τη συνέχεια την οποία ακόμη διανύουμε, οι Ντέρεκ Πάρφιτ (Derek Parfit) και Τόμας Σκάνλον (Thomas Scanlon). Οι λόγοι δεν έχουν, δηλαδή, υποκειμενική σημασία (το ότι με συμφέρει, π.χ., να πιστεύσω ότι $1+1=3$ δεν αποτελεί λόγο να το πιστεύσω), αλλά *αντικειμενική*: επειδή συντρέχουν αντικειμενικοί λόγοι, γι' αυτό ακριβώς η ορθολογικότητά μου ως αυτουργού (όπως προσφυώς αποδίδει ο Παύλος Σούρλας τον όρο *agent*) έγκειται στην *ανταπόκρισή* μου στους λόγους αυτούς (εφ' όσον, βέβαια, έχω σχηματίσει την αντίστοιχη κρίσιμη πεποίθηση ως προς τη δέσμευσή μου, πράγμα οπωσδήποτε επιβεβλημένο). Ο Παύλος Σούρλας αφήνει να εννοηθεί ότι, εν όψει αυτής ακριβώς της στροφής της μεταηθικής προς τους λόγους, απαιτείται μια αναθεώρηση ή εγκατάλειψη *και* της κρατούσας, κατά το μάλλον ή ήττον, χιουμιανής ηθικής ψυχολογίας. Η κανονιστικότητα, δηλαδή, όπως είμαστε σε θέση να την αντιληφθούμε πολύ καλύτερα σήμερα, δεν αποτελεί ζήτημα ψυχολογικό, ακριβέστερα ζήτημα *παρακινήσεως* (*motivation*) του αυτουργού. Θα ήθελα πάντως να επισημάνω ότι μόνη η ανταπόκριση του αυτουργού προς τους αντικειμενικούς λόγους δεν αρκεί, προκειμένου αυτός να διαβεί, μιλώντας με καντιανούς όρους, το πεδίο της *νομιμότητας* προς το πεδίο της *ηθικότητας*. Τούτο δεν σημαίνει όμως ότι οι δικαϊκοί λόγοι δεν είναι λόγοι γνήσιως ηθικοί, ανεξαρτήτως του ότι για το δίκαιο αρκεί η *εξωτερική* συμμόρφωση του αυτουργού προς αυτούς. Αντιθέτως, από την οπτική γωνία της ηθικής επιχειρηματολογίας, η κρίσιμη θεμελίωση, όπως τονίζει ο Παύλος Σούρλας, δεν δύναται να βασισθεί σε προκείμενες *καθ' υπόθεσιν* αληθείς, όπως στη λογική, αλλά, κατά τρόπο σωκρατικό, απαιτεί πρωτευόντως τον αξιόπιστο *ενστερνισμό* τους από τον κρίνοντα ως πράγματι αληθών και συναφώς την *ειλικρίνεια* του τελευταίου. Συνεπώς, κατά την απονομή της δικαιοσύνης, η θεμελίωση των δικανικών κρίσεων αποτελεί ζήτημα μιας γνήσια *ηθικής ευθύνης* του δικαστή, συνυφασμένης με το *καθήκον* θεμελιώσεως της κρίσεώς του. Οι ίδιοι λόγοι είναι πάντοτε *και* λόγοι *προς το κρίνειν*.

Έως εδώ έχουμε εκθέσει και τη θεματική του δευτέρου κεφαλαίου του βιβλίου. Η πραγματεία χωρίζεται σε δύο μέρη: στο πρώτο, με αφετηρία την προβληματική των λόγων, ελέγχονται οι θεωρίες του νομικού θετικισμού, ειδικότερα, από τις μάλλον παρωχημένες, αλλά εμβληματική, εκείνη των *προσταγών* (ο Παύλος Σούρλας επισημαίνει πάντως και τις επίκαιρες επιβιώσεις της), και από τις σύγχρονες ιδίως εκείνη του Τζόζεφ Ραζ (Joseph Raz)· ενός πρωτοπόρου μεν ως προς τη στροφή της πρακτικής φιλοσοφίας προς τους λόγους, ο οποίος όμως, όπως λεπτομερώς δείχνει ο συγγραφέας, μόνο με μοιραίες εντάσεις κατορθώνει να ενσωματώσει την κανονιστικότητα των λόγων στο πλαίσιο του πλέον προηγμένου σήμερα νομικού θετικισμού: οι δικαϊκοί λόγοι, στο πλαίσιο αυτό, είναι μεν ηθικοί, αλλά το δίκαιο, όχι απλώς προϋποθέτει, αλλά επιτάσσει μια *γνήσια αυθεντία* τους,

ως λόγων εν τέλει νομοθετικών, η οποία δεν σημαίνει παρά τον εκτοπισμό της ηθικής επιχειρηματολογίας από το κανονιστικό πεδίο τους, επιφέροντας έτσι ένα καίριο πλήγμα στην ίδια τη νομιμοποίηση της νομοθετικής αυθεντίας έναντι των *διαφωνούντων*. Θα ήθελα, προς αποφυγήν παρεξηγήσεων εκ μέρους του αναγνώστη που δεν είναι εξοικειωμένος με τη σύγχρονη φιλοσοφία του δικαίου, να διευκρινίσω ότι ο Παύλος Σούρλας δεν είναι οπαδός των θεωριών του φυσικού δικαίου: *ούτε* τα δόγματα του φυσικού δικαίου εναρμονίζονται με το επιχειρηματολογικό επίκεντρο του ισχύοντος δικαίου. Ο ίδιος δεν ακολουθεί απλώς τις κατευθυντήριες ιδέες του Ρόναλντ Ντουόρκιν (Ronald Dworkin) ως προς τη σύλληψη του δικαίου ως *ερμηνευτικής πρακτικής*, αλλά, κατά τρόπο εξαιρετικά πρωτότυπο, διατυπώνει καλύτερα (από σκοπιά, κατά βάση, καντιανή), επεκτείνει και ολοκληρώνει την προβληματική του τελευταίου: κατ' αρχάς, ασκεί καταλυτική κριτική στον τρόπο που η παραδοσιακή μεθοδολογία του δικαίου, υπό την επήρεια του νομικού θετικισμού και έχοντας ως πρότυπο την *απαγωγική* (ψευδο)θεμελίωση, συλλαμβάνει τη δομή των κανόνων δικαίου, φέρνοντας στην επιφάνεια, από την ίδια οπτική γωνία της επιχειρηματολογίας, τη *δικαιολογητική* σχέση λόγων και έννομης συνέπειας εκεί που η παραδοσιακή διδασκαλία θα διέβλεπε μια σχέση ιδιάζουσας αιτιότητας ή το πολύ μια *βουλησιαρχική* σύναψη τους δι' ενός νομοθετικού ενεργήματος, αδυνατώντας, συγχρόνως, να δικαιολογήσει τη μορφική ποικιλία των κανόνων βάσει του προκρούστειου εννοιολογικού σχήματος της *υποθέσεως* («*εάν α*») προς *απόδοση* («*τότε β*»). Μιλώντας και πάλι συνοπτικά, θα έλεγα ότι, κατά τον Παύλο Σούρλα, που δικαιολογημένα του φαίνεται μεταφυσικά ύποπτος και πάντως επιχειρηματολογικά εντελώς ανεπαρκής ένας *σημασιολογικός* ορισμός του κανόνα δικαίου ως της σημασίας μιας ή περισσοτέρων διατάξεών του, οι κανόνες δικαίου δεν αποτελούν παρά *επιχειρηματολογικές αναδιατυπώσεις* των διατάξεών του, και μάλιστα της μορφής *επειδή α, διά ταύτα β*: το κρίσιμο ερώτημα, όπως ο ίδιος το αντιδιαστέλλει emphatically, δεν έγκειται σε ένα κρυμμένο νόημα του κειμένου του νόμου, νοουμένου ως επικοινωνιακού ενεργήματος, αλλά στο τι *κανονιστικά* νέο εισάγει ο νόμος στο πεδίο των μέχρι τώρα ηθικών λόγων μας. Στο ίδιο πλαίσιο εξετάζει και την πλέον εκκωφαντική αποτυχία της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου: την αποτυχία της να αντιληφθεί τη δικαιολογητική λειτουργία των *αρχών του δικαίου*, ή των ζητημάτων του δικαίου ως ζητημάτων *αρχής*, που μόνον η οπτική γωνία της επιχειρηματολογίας επιτρέπει την κρίσιμη ανάδειξή τους.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, δεν πρόκειται παρά για την πλήρη κατάρριψη της κρατούσας μεθοδολογίας του δικαίου, περιλαμβανομένων κάποιων εκσυγχρονισμένων εκδοχών της. Ακόμη και το καλύτερο ίσως διαθέσιμο σχετικό εγχειρίδιο, εκείνο του Καρλ Λάρεντς,² αποδεικνύεται πλέον, στο μεγαλύτερο μέρος του, εντελώς παρωχημένο. Βασισζόμενος στις κατακτήσεις τού πρώτου μέρους του βιβλίου, ο Παύλος Σούρλας δείχνει με εξαντλητική επιχειρηματολογία ότι το *διαπιστωτικό* έργο της λεγόμενης γραμματικής ερμηνείας ή/και της λεγόμενης ιστορικής (ή υποκειμενικής) είναι πάντοτε παρασιτικό προς το επιχειρηματολογικό επίκεντρο του δικαίου και της ουσιαστικής (ηθικοπολιτικής)

² Βλ. Karl Larenz, *Methodenlehre der Rechtswissenschaft* (Berlin: Springer-Verlag, 6η έκδ. 1991).

θεμελίωσης των νομικών κρίσεων. Όσο κινούμαστε στο θολό πεδίο των σημασιολογικών κ.λπ. διαπιστώσεων, π.χ. ως προς τις παρελθούσες, πάγιες ή μη, συμβατικές χρήσεις των λέξεων του κειμένου του νόμου ή τις προθέσεις του νομοθέτη, χωρίς να προσανατολιζόμαστε από την κρίσιμη *ratio* ή, καλύτερα, τους *λόγους* της ρυθμίσεως, δεν έχουμε ούτε καν ένα κακό επιχείρημα. Ειδικά ως προς την ιστορική ερμηνεία, ο Παύλος Σούρλας, εξετάζοντας με ιδιαίτερη προσοχή (και σε λεπτομέρεια που εντυπωσιάζει και τον πλέον εγκρατή στα ζητήματα αυτά αναγνώστη), τον εγγενώς αβέβαιο τρόπο μιας εμπειρικής συλλήψεως της βουλήσεως ή των προθέσεων των συντακτών του νόμου και των δυνατών αντικειμένων τους (πρόκειται, άραγε, π.χ., για πρόθεση ως προς το νόημα ή ως προς το αποτέλεσμα της ρυθμίσεως, ως προς τον ορισμό της ως κειμένου ή ως προς την έκτασή της κ.ο.κ.);, δείχνει ότι, αν η βούληση των συντακτών είναι, κατά την αρχή της ερμηνευτικής χάριτος, μόνο *δικαίω* δυνατή, όπως σε μια φιλελεύθερη ή συνταγματική δημοκρατία, δηλαδή *μη* εμπειρική ή ψυχολογική, τούτο σημαίνει ότι είναι *πάντοτε εικαζόμενη*: και ως εικαζόμενη εξαρτάται μόνον από την αναγνώριση και τον ενστερνισμό του καλύτερου επιχειρήματος από τον *αγαθό* νομοθέτη. Τούτο όμως δεν αποτελεί ζήτημα βουλήσεως ή προθέσεως: εξαρτάται από την ορθή διάγνωση του ρυθμιστέου προβλήματος και την πρόκριση της λύσης που *θα* υιοθετούσε ο εν λόγω κατ' ανάγκην *μη* ιστορικός νομοθέτης. Γνήσια, ούτως ειπείν, *πρωτογένεια* του νοήματος δεν υφίσταται. Από την ίδια οπτική γωνία της ηθικής επιχειρηματολογίας, ή του καλύτερου επιχειρήματος, η λεγόμενη τελολογική ερμηνεία καλείται, ως πράγματι *αντικειμενική*, να βασισθεί μόνο στον σκοπό, ως *ratio*, του νόμου, και να είναι *πάντοτε συστηματική*, ιδίως ως προς την αξιολογική συνοχή ή *ακεραιότητα* (*integrity*) της –σημειωτέον– *ισχύουσας* (όχι της επιθυμητής) έννομης τάξης· δηλαδή ερμηνεία *αρχών*. Η μεθοδολογική διδασκαλία προϋποθέτει μεν τη διάκριση των εξουσιών, δηλαδή έναν καταμερισμό πνευματικής εργασίας *εντός* της εννόμου τάξεως, αλλά *και* την πρακτική, ιδίως *μη εργαλειακή* ορθολογικότητα των κοινωνιών της.

Η απόρριψη τώρα διαφόρων μεθοδολογικών αντιλήψεων, *ορθολογιστικών* ή λειτουργιστικών (όπως η λεγόμενη οικονομική ανάλυση του δικαίου) ή άλλων μάλλον *μη ορθολογικών* (όπως, κατά την εύστοχη και ευρηματική ορολογία του συγγραφέα, η *νομική ιδιοκρατία* [*particularism*] ως ακραία ενορασιακρατία [*intuitionism*] ή σύγχρονος διάδοχος της παλαιάς κίνησης του ελευθέρου δικαίου), συνυφαίνεται, κατά τον Παύλο Σούρλα, με την ανάδειξη του *δεοντοκρατικού* πυρήνα του δικαίου, ο οποίος, όχι μόνο δεν επιτρέπει την ίδια λύση σε κάθε πρόβλημα, π.χ. τη μεγιστοποίηση του κοινωνικού πλούτου, ούτε, βέβαια, και έναν σωρό *ad hoc* νομολογιακών λύσεων, αλλά δικαιολογεί αφ' ενός μεν εύλογες και λεπτές διακρίσεις, π.χ., αυτοτελών κλάδων δικαίου ή διακριτών αντιλήψεων του λεγομένου δημοσίου συμφέροντος, μη αναγώγιμων σε μία και μόνη, αφ' ετέρου δε την επιχειρηματολογική ασημαντότητα των μη γενικών (ως προς τη χρήση κυρίων ονομάτων) και μη αφηρημένων (ως προς την καθολική εφαρμογή τους) λόγων. Στο ίδιο πλαίσιο, *και* η λεγόμενη ιδιαιτερότητα της ερμηνείας του συντάγματος (όπως και του ποινικού δικαίου) αποδεικνύεται μη υποστηρίξιμη.

Ίσως το πιο ενδιαφέρον ελάττωμα της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου έγκειται

στην υποτίμηση των ζητημάτων της εφαρμογής του· της μετάβασης, δηλαδή, από τη βιοτική περίπτωση στον κανόνα δικαίου (όπως τον εννοεί η σχολική διδασκαλία) κατ' αντιδιαστολήν προς την υποτιθέμενη προτεραιότητα και υπεροχή της ερμηνείας του. Ο γνωστός φαύλος κύκλος ως προς την επιλογή του εφαρμοστέου κανόνα που προϋποθέτει τον νομικό χαρακτηρισμό της περιπτώσεως και ως προς τον τελευταίο που προϋποθέτει την πρώτη, αν δεν πρόκειται να αποβεί μοιραίος, δηλαδή ζήτημα μιας γνήσιας δικανικής αυθεντίας (όπως κατά την αποφασιοκρατία), πρέπει να ανασκευασθεί μόνον εντός της ρωσιανής *αναστοχαστικής ισορροπίας*. Ο Παύλος Σούρλας ολοκληρώνει το σπουδαίο εγχείρημά του, δείχνοντας ότι η ίδια η ενότητα αφ' ενός της ερμηνείας του δικαίου, κατ' αντιδιαστολήν προς τις διακρίσεις και προτεραιότητες των λεγομένων μεθόδων ερμηνείας κατά την παραδοσιακή και σχολική μεθοδολογία του δικαίου, και αφ' ετέρου της ερμηνείας και της εφαρμογής του, ως ενότητας της θεμελιώσεως των νομικών κρίσεων, δεν αποτελεί παρά την ίδια την αναστοχαστική ισορροπία στο κανονιστικό πεδίο του δικαίου: όπως γενικότερα στην ηθική και πολιτική σφαίρα, έτσι και εδώ εναλλακτικές θεμελιώσεις (εμπειρικές ή λογικές) δεν υφίστανται. Η ρωσιανή μεθοδολογία είναι η μόνη κρίσιμη: η βιοτική περίπτωση αποτελεί δικαϊκή περίπτωση, επειδή αποτελεί ήδη λόγο που συνηγορεί προς την προκριτέα ρύθμιση, η οποία δύναται και πρέπει να συλληφθεί τόσο με όρους γενικούς και αφηρημένους όσο και με όρους ειδικούς και συγκεκριμένους. Το περιώνυμο *πέρα-δώθε* κινούμενο βλέμμα του έγκριτου νομικού, ως ερμηνευτή και εφαρμοστή του ισχύοντος δικαίου, εκλεπτύνει και διευρύνει κανονιστικά, *από το ίδιο το περιεχόμενό τους και μόνο*, τις πλέον έγκριτες *ενοράσεις* μας μόνον εν όψει των εναλλακτικών *αρχών*: το ίδιο το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαίου απαιτεί μεν αναστοχαστικότητα, αλλά και ισορροπία, δηλαδή τον *ολισμό* των *pro tanto* λόγων. Οι δικαϊκοί λόγοι αποτελούν, δηλαδή, αντικείμενο ανακαλύψεως, και όχι επινοήσεως του νομικού. Και εδώ, παρά τα υποστηριζόμενα από την παραδοσιακή μεθοδολογία, κρίσιμη αποδεικνύεται μόνον η ικανότητα του έγκριτου νομικού να ανακαλεί *την* παραδειγματική περίπτωση της ενώπιόν του διαφοράς και να ενεργοποιεί, ως μόνη παραδεκτή αφετηρία, τις προσήκουσες στην περίπτωση ηθικές ενοράσεις. Επιλύοντας ο Παύλος Σούρλας συγκεκριμένα δυσεπίλυτα ζητήματα, ή υποδεικνύοντας τη μία και μόνη προσήκουσα διαδικασία επιλύσεώς τους βάσει αρχών, όπως σε περιπτώσεις αντινομιών και συρροής, μας δείχνει έμπρακτα την υπεροχή της νομικής επιχειρηματολογίας ως ηθικής και πολιτικής, δηλαδή τη δικαιολογητικής τάξεως φύση των αρχών, η οποία αυτή μόνη, στο φως ιδίως της θεμελιώδους αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, δεν επιτρέπει την ύπαρξη γνησίων κενών στο δίκαιο, στον αντίποδα ακριβώς της παλαιάς εννοιοκρατικής αντιλήψεως περί κενών στο κεφάλι των νομικών.

Το βιβλίο είναι δικαιολογημένα ογκώδες. Ο πλούσιος προβληματισμός του εκτείνεται, ενδεικτικά, από τα ζητήματα της εξήγησης, κατανόησης και δικαιολόγησης της ανθρωπίνης πράξης, την ηθική ορθολογικότητα του αυτουργού, τα είδη των λόγων, τις συναφείς διακρίσεις των ηθικών και την παραλλάσσουσα κανονιστική βαρύτητά τους κ.λπ., στα θέματα της κανονιστικότητας του δικαίου ή της εγγενούς σχέσης δικαίου και ηθικής, στην αστήρικτη και επιχειρηματολογικά σαθρή διάκριση *ευχερών* και *δυσχερών* περιπτώσεων, η οποία απλώς θα συρρίκωνε κατά πολύ το κανονιστικό πεδίο του δικαίου,

αφήνοντας τα υπόλοιπα στη δικαστική δικαιοπλασία, την αντιδιαστολή της (αντικειμενικής) *απροσδιοριστίας* προς την (υποκειμενική) *αβεβαιότητα*, συναφώς τη λεγόμενη διακριτική ευχέρεια του δικαστή, και στα ζητήματα της ιστορικής ταυτότητας των εννόμων τάξεων, τη βαρύνουσα σημασία της ηθικοπολιτικής θεωρίας, ιδιαίτερα της συνταγματικής, έναντι μεθοδολογικών θεωρήσεων εμπνεόμενων από την *τοπική* ή τη ρητορική, την ερμηνευτική και τη φαινομενολογία, την εγγενή επιχειρηματολογική συνηγορία αρχών και δικαιωμάτων, τη συναφή διάκριση συνεπειοκρατικών (ή τελολογικών) και μη συνεπειοκρατικών (δεοντοκρατικών) επιχειρημάτων, άλλως την προτεραιότητα του ορθού έναντι του αγαθού ή του *απαραβιάστου* του (μη κοινωνικού) *status* του προσώπου, την κρισιμότητα, στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της γλώσσας, των ορισμών *ομοιότητας* (ο ίδιος ο ορισμός του δικαίου, θα λέγαμε, είναι ένας από αυτούς!) έναντι των ορισμών *ουσίας*, τη σχέση γλώσσας και πραγματικότητας, ιδίως ως προς την προτεραιότητα της αναφοράς και την αδυναμία εμπειρικής συλλήψεως των κανόνων ως υποδειγμάτων αυτουργίας, κατά την επιχειρηματολογία των Χίλαρυ Πάτναμ (Hilary Putnam) και Σάουλ Κρίπκε (Saul Kripke), την κρισιμότητα των *εννοιών-τύπων*, ιδίως ως προς την παραδειγματική περίπτωση της ρυθμίσεως της εγκληματικής συμπεριφοράς, οι οποίοι δεν δικαιολογούν *ούτε* στο πεδίο του *ποινικού* δικαίου την ερμηνευτική αυτοσυγκράτηση του νομικού ως προς τη χρήση ηθικοπολιτικών επιχειρημάτων, κ.λπ. κ.λπ. Για την πραγμάτευση των προκείμενων θεμάτων και ζητημάτων, ο Παύλος Σούρλας επιστρατεύει την πολύχρονη εμπειρία του ως πανεπιστημιακού δασκάλου και ένα εντυπωσιακό απόθεμα γνώσεων, όχι μόνο φιλοσοφικών και νομικών, αλλά και ιστορικών. Οι διακρίσεις και οι συγκρίσεις του, ιδίως μεταξύ των θεσμών της Νεωτερικότητας και εκείνων της μακράς ελληνορωμαϊκής Αρχαιότητας, των εννόμων τάξεων του κοινοδικαίου (*common law*) και των λεγομένων ηπειρωτικών, της δογματικής του ιδιωτικού δικαίου (και των κλάδων του) και του δημοσίου δικαίου, περιλαμβανομένων των δικονομιών και του ποινικού, είναι εντυπωσιακά λεπτές, ακριβείς και εύστοχες. Στο βιβλίο κυριαρχούν, ούτως ειπείν, σε αντιδιαστολή προς τη μονότονα γκρίζα συνεπειοκρατία, τα δεοντοκρατικά χρώματα και οι επιχειρηματολογικές αποχρώσεις τους. Δυστυχώς, στα στενά περιθώρια της παρούσας παρουσίας, δύναμαι μόνο να ελπίζω ότι οι προηγούμενες σκέψεις θα αποτελέσουν έναυσμα για τη μελέτη του βιβλίου από κάθε ενδιαφερόμενο για τη φιλοσοφία του δικαίου, όπως πρέπει να είναι οι νομικοί τόσο της θεωρίας όσο και της πράξης.

Ολοκληρώνοντας, θα ήθελα να διασκεδάσω μια εύλογη ανησυχία ως προς την εναρμόνιση της μεθοδολογικής θεωρίας με τη νομική πράξη. Όπως παρατηρεί ο ίδιος ο Παύλος Σούρλας, η διάδοση της τελολογικής μεθόδου, ιδίως στην εκδοχή της σχολής της σταθμίσεως των συμφερόντων (*Interessenjurisprudenz*), κατόρθωσε, σταδιακώς από τα τέλη του 19ου αιώνα, να τροποποιήσει την τότε νομική πρακτική, χωρίς να προϋποθέσει οποιαδήποτε νομοθετική παρέμβαση. Η τομή του ύστερου Ρούντολφ φον Γέρινγκ (Rudolph von Jhering) μάλλον οφείλει την ηθική και πολιτική ελκυστικότητά της στο ότι η παλαιά νομική τυποκρατία, ως εννοιοκρατία (*Begriffsjurisprudenz*), νομιμοποιούσε ιδίως την ισχύ και άσκηση δικαιωμάτων, ως τίτλων εξαναγκασμού, ανεξαρτήτως της προαγωγής συμφερόντων και πρωτίστως του λεγομένου δημοσίου συμφέροντος. Η μεθοδολογική στροφή της νομικής δογματικής προς την κοινωνιολογία του δικαίου είχε ίσως

καταστεί αναπόδραστη. Εν τούτοις, το δίκαιο επιβίωσε της μεθοδολογικής στροφής προς τις κοινωνικές επιστήμες. Και τούτο οφείλεται στο ότι η εν λόγω σχολή της σταθμίσεως, παρά τις ωφελιμιστικές θεωρητικές απαρχές της, στη νομική πράξη υποχρεώθηκε εν τέλει να προσυπογράψει, κατά το μάλλον ή ήττον, τον δεοντοκρατικό πυρήνα του δικαίου. Ειδικότερα, στη μεταπολεμική Γερμανία η εν ευρεία εννοία θεωρία της σταθμίσεως αντικατέστησε, πράγμα καθ' εαυτό εύλογο, τον λόγο περί συμφερόντων με τον λόγο περί αξιών (*Wertungsjurisprudenz*), συλλαμβάνοντας μεν ιδίως το σύνταγμα ως αντικειμενική αξιολογική τάξη, αναλαμβάνοντας όμως πλήρως και την ευθύνη της περιώνυμης τυραννίας των αξιών, κατ' εφαρμογήν ακριβώς της αρχής της αναλογικότητας. Αντί, π.χ., να αναφέρεται στην *πρωταρχικότητα* του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως *status* του ελεύθερου και ισότιμου προσώπου, η οποία καθ' εαυτήν δεν υπόκειται σε σταθμίσεις (οι σχετικές αναπτύξεις της πραγματείας θέτουν σε σοβαρή δοκιμασία τις κρατούσες συνταγματολογικές αντιλήψεις, κατά βάση τυποκρατικές, όπως ιδίως εκείνες του Ρόμπερτ Αλέξυ [Robert Alexy]), μπορούσε τώρα ευπρεπώς να επικαλείται την αξία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας που πάντοτε το βάρος της, σε κάθε στάθμιση, αποδεικνύεται *εκ των υστέρων* (προφανώς από επιστημική τύχη...) υπέρτερο. Ωστόσο, η αποτυχία της νομικής τυποκρατίας του 19ου αιώνα, την οποία πάντως ο Παύλος Σούρλας αποτιμά ακριβοδίκαια ως προς τη σπουδαία συμβολή της στην καλλιέργεια και προαγωγή της νομικής δογματικής, ιδίως του ιδιωτικού δικαίου, βασιζόμενη –σημειωτέον– στην καντιανή και εγγελιανή φιλοσοφία του δικαίου, οφείλεται κυρίως στο ότι δεν είχε στη διάθεσή της μια *θεωρία δικαιοσύνης* τόσο εκλεπτυσμένη και πλήρη όπως η ρωλιανή. Συναφώς, ενώ η συνεπειοκρατική τελολογία δεν αφήνει κανονιστικό χώρο στη δεοντοκρατία (άλλως, βέβαια, κινδυνεύει να αυτοαναιρεθεί), η τελευταία, τουλάχιστον στην εκλεπτυσμένη εκδοχή της που υποστηρίζεται από τον Παύλο Σούρλα, αφήνει στην πρώτη έναν προσήκοντα δικαϊκό χώρο: της *εν στενή εννοία* πολιτικής και των συναφών με αυτή σφαιρών του ανθρωπίνως πράττειν. Η αναθεώρηση του Παύλου Σούρλα υπερβαίνει, κατά τη γνώμη μου, με αξιοσημείωτη επιτυχία την εναρμόνισή της με τα θεσμικά δεδομένα, χωρίς να καθίσταται τετριμμένη. Το αποδεικνύει ο ίδιος στην περίπτωση της απόλυτης απαγόρευσης των βασανιστηρίων, μιας απαγόρευσης θεμελιώδους μεν αλλά *και στοιχειώδους*, εκεί ακριβώς που αποτυγχάνει, όχι μόνον η παλαιά εννοιοκρατία και τυποκρατία ή η νεότερη σχολή της αξιολογήσεως, αλλά και σύγχρονες ορθολογιστικές αντιλήψεις (πώς δύναται άραγε να δικαιολογηθεί πλήρως και κατά τρόπο μη εξεζητημένο, όπως προσήκει στο ζήτημα του *έσχατου κακού*, η εν λόγω απαγόρευση καθ' εαυτήν εν όψει της μεγιστοποίησης του πλούτου;), ακόμη *και* η νομική ιδιοκρατία ως προς τη σύλληψη των συρρεόντων εν προκειμένω *γενικών και αφηρημένων* λόγων σεβασμού του απαραβιάστου του *status* του προσώπου. Τούτο επιβεβαιώνει έμπρακτα τον πράγματι *αναστοχαστικό* χαρακτήρα του αναθεωρητικού εγχειρήματος του Παύλου Σούρλα: ότι συνυφαίνεται, δηλαδή, όχι με μια μεθοδολογική επανάσταση (αποτυχημένη, όπως αποδείχθηκε στην περίπτωση της συνεπειοκρατικής τελολογίας), αλλά με μια γνήσια και επιβεβλημένη *μεταρρύθμιση* της κρατούσας νομικής πρακτικής.

Δημοσιεύθηκε: 25.9.2017

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Βασιλόγιαννης, Φίλιππος: (Βιβλιοκρισία του:) Παύλος Σούρλας: *Δίκαιο και δικανική κρίση. Μια φιλοσοφική αναθεώρηση της Μεθοδολογίας του Δικαίου* (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017). *Κριτικά* 2017-07, <<http://www.philosophica.gr/critica/2017-07.html>>.